

Nadežda Starikova

Sonet in ep kot vrednoti sodobne slovenske poezije

objavljeno v:

Darja Pavlič (ur.): *Slovenska poezija. Obdobja 40*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2021.

<https://centerslo.si/simpozij-obdobja/zborniki/obdobja-40/>

© Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2021.

Obdobja (e-ISSN 2784-7152)

SONET IN EP KOT VREDNOTI SODOBNE SLOVENSKE POEZIJE

Nadežda Starikova

Institut slavjanovedenija RAN, Moskva
 Filologičeskij fakultet MGU imeni M.V. Lomonosova, Moskva
 nstarikova@mail.ru

DOI:10.4312/Obdobja.40.15-21

»Pesnik je orodje obstoja jezika«

Josif Brodski, govor ob prejemu Nobelove nagrade

Predstavnika sodobne slovenske poezije Milan Jesih in Boris A. Novak sta estetsko zvesta tradicionalnim žanrskim vrstam in oblikam klasične pesniške paradigme, kot sta sonet in ep. Sonet povezujemo z opusom prvega (zbirki *Soneti*, 1989, in *Soneti drugi*, 1993), ep pa s poezijo drugega (*Vrata nepovrata: epos*, 2015–2017). Za oba avtorja ni značilna samo privrženost kanoničnima vzorcema svetovne literature, temveč tudi inovativen odnos do njiju, težnja po njenem preoblikovanju in aktivna promocija takega pristopa.

sodobna slovenska poezija, sonet, ep

Representatives of contemporary Slovene poetry Milan Jesih and Boris A. Novak remained aesthetically faithful to such traditional genre types and forms of the classical poetic paradigm as the sonnet and the epic. The sonnet can be connected with the oeuvre of the first (the collections *Soneti* (Sonnets), 1989 and *Soneti drugi* (Sonnets the Second), 1993) and the epic with the poetry of the second (*Vrata nepovrata: epos* (The Doors of No Return: Epos), 2015–2017). Both authors are characterised not only by a commitment to the canonical patterns of world literature, but also by an innovative attitude towards them, a tendency to transform them, and the active promotion of such approach.

contemporary Slovene poetry, sonnet, epic

Slovenska narodnostna identiteta se je krepila ob pomoči zunanjega kulturnega vpliva in ob nenehnih spopadih v zvezi z jezikom, šolo, knjigo. Zato so Slovenci začeli pesniški besedi pripisovati prav posebno modaliteto: v 19. in 20. stoletju se je o Slovencih izoblikoval stereotip, da so »pesniški narod«. Še danes je poezija nekakšen barometer kulturnega občutka in miselnosti posameznih slojev slovenske družbe. Kljub vsem »izmom« (od futurizma do o'harizma), ki so se jih trudili osvojiti slovenski pesniki v 20. stoletju, so marsikateri od njih ostali estetsko zvesti tradicionalnim žanrskim vrstam in oblikam klasične pesniške paradigme, kot sta sonet in ep. Sonet povezujemo z opusom Milana Jesiha, ep pa s poezijo Borisa A. Novaka. Za oba avtorja ni značilno samo spoštovanje teh kanoničnih vzorcev svetovne literature, temveč tudi inovativen odnos do njiju, težnja po njenem preoblikovanju in aktivna promocija takega pristopa.

Milan Jesih (1950)

Med številnimi Jesihovimi pesniškimi zbirkami izpostavljam dve »kultni«, in sicer *Soneti* (1989) in *Soneti drugi* (1993), ki odgovarjata »literarnim merilom postmodernizma« (Koc 2014: 275) in opredeljujeta »pomemben preskok slovenske poezije iz tradicije v sodobnost« (Bandelj 2012: 815). Sonet je ena od literarnih zvrsti, ki je ustvarila slovensko poezijo in v širšem pomenu tudi literaturo: po Koseskem je po tej žlahtni obliki predrenesančnega in renesančnega leposlovja na valu evropskega romantizma posegel in jo prilagodil posebnostim svojega maternega jezika romantik France Prešeren. Ustvaril je osnovni kanonični vzorec slovenskega soneta, ki si ga še danes ne upajo popolnoma ignorirati niti predrzneži, ki ga skušajo zavreči. V 19. in 20. stoletju so se pisanja sonetov lotevali le izbranci, npr. Josip Stritar, Dragotin Kette, Alojz Gradnik, France Balantič, Božo Vodusek, Ciril Zlobec, Janez Menart, Veno Taufer, Niko Grafenauer, Aleš Debeljak, Kajetan Kovič in Milan Dekleva. Vsi našteti so si prizadevali tudi za to, da bi tradicionalno obliko dopolnili s svojimi individualnimi vsebinami.

Uspeh Jesihovih sonetnih zbirk je povezan z uspešno nadgradnjo sonetne oblike: pesnik je poetiko, v kateri »zven pomeni // in pomen zveni« (Novak 2011: 52), približal sodobnemu bralcu in demokratiziral ustaljeno obliko, namenjeno visoki tematiki tako, da je vanjo vključil različne jezikovne plasti, melodije in ritme vsakdanjosti, elemente osebnih spominov in izkušenj. Zaradi tega je posodobil petstopični jambski ritem in evfonična pravila rimanja ter jih prilagodil sodobnemu načinu izražanja. Jesih, pripadnik akustične rime, pogosto uporablja »napačne«, pogovorne končnice besed na način, da bi približal klasični model vsakdanji govoric in tradicionalnim motivom sonetnega besedila, kot so osamljenost, smrt, ljubezen, nezadovoljstvo s sabo in svetom, dodal dvoumnost, paradoks, ekscentričnost. Ironija do vsega individualnega in absolutnega ter samoironija sta najpomembnejši sestavini njegove poetike:

Od jugovzhoda topel veter piha,
daljava v mrču steklastem miglja.
»Zadremaj,« mami blaga ura tiha,
»nebo je jasno in ne bo dežja,

če te pa kakšna ptičica poščije,
slastno oblizni se v blodnjakih sanj,
saj si po tem, da ven ne pljuneš, znan,
saj pil si že vsakršne packarije ...«

Jaz pa ji rečem, čenčasti prismodi:
»Daj, Blaga Ura Tiha, tiho bodi –
saj bom, saj bi ob blagi vsak zaspal,

pa ne bi jaz, ki ti zaspim ob Hudi,
ob Težki in ob Policijski tudi,
in s Smrtno bom nekoč ... Če bo vse prav.«

(*Od jugovzhoda topel veter piha*, Jesih 2012: 473)

Obe zbirki sta doživeli izjemen uspeh pri bralcih, ker sta naslavljali tako intelektualce kot tudi množico povprečnih bralcev. Učinek je dosežen predvsem zaradi večnivojske, hibridne zgradbe besedila, v katerem so »visokemu« knjižnemu jeziku enakopravni tudi »nižji« pogovorni prizvoki, vulgarizmi, žargon in »domači« izrazi. Pesnik se poigrava s celotnim zakladom izraznih sredstev in ritmičnih struktur, z vsem bogastvom narodne in svetovne pesniške tradicije, parafrazira in parodira slog, jezik, ritem, zgodbe in teme nacionalne in svetovne klasike. Novak Popov (2003: 511) meni, da Jesihovo »poanto« oz. »blagovno znamko« ustvarja pomenski poudarek, ki je pogosto prisoten v zadnji tercini in vsebuje paradoks ali aforizem, nepričakovano ugotovitev ali originalni oksimoron, ki pripelje do prehoda »iz vzvišenega v banalno besedišče«.

Čez dan, ki sem na vožnji ga prebil,
se mi kar večkrat je tako zazdelo,
kot oče bi sedel ob meni živ
in nekaj bi dejal in se veselo

smejal, potlej pa čakal, da še jaz
naposled na domislek se odzovem,
a sem molče predse strmел ves čas,
prav pameten v srebrnem avtu novem. –

Zdaj, že pod mrak, grd veter lastavice
zbira čez šir neba v nemirne jate.
Ondan so mi prinesli v dar žganice,

sam ne bom pil – a šilce zvrnem zate
prav rad, moj oče – kvišku ga držim –,
in prej ko prej še enega za njim.
(*Čez dan, ki sem na vožnji ga prebil*, Jesih 2012: 522)

Jesih združuje polet duha s prisrčnostjo materialnega, spontano sproščenost z ustvarjalno voljo, humor in ironijo s čustveno globino. Njegovi pesniški opusi zazvenijo na neponovljiv način prav zato, ker avtorjeva domišljija sega tako v nacionalni kot tudi v svetovni literarni kontekst, njegova lira pa je »odprta tudi gledanju nazaj, v domačo pesniško tradicijo, celo v njeno najbolj znano in bleščečo klasiko [...] z notranjim navezovanjem in zlivanjem z njo v neko novo tvorbo« (Paternu 1999: 204). Ob tem pa so v »kristalno čisti obliki« Jesihovih sonetov zaznavne »melodije in ritmi stvari, ki pred tem niso bile deležne opevanja« (Novak 2009: 106). Jurij Tinjanov (1977: 76) je nekoč o Aleksandru Bloku napisal: »Skoraj vedno si [ljudje] njegovo poezijo nehote predstavljajo kot podobo človeškega obraza – in vsi se zaljubijo v ta obraz, ne v umetnost«. »Obraz« Milana Jesiha, ki se odraža v sonetih, je vesel in vitalen, melanholičen in (samo)ironičen, v njem se čuti tako duh časa kot tudi univerzalnost svetovnih pesniških izkušenj.

Boris A. Novak (1953)

Vsestransko poznavanje evolucije verzifikacije in genealogije verza (Starikova 2018: 286–288) je spodbudilo Borisa A. Novaka, da je napisal *Vrata nepovrata: epos* (2015–2017), prvi monumentalni ep v zgodovini slovenske književnosti, in sicer v treh knjigah: *Zemljevidi domotožja*, *Čas očetov* in *Bivališča duš*, vse skupaj več kot štirideset tisoč verzov. Povezovalni člen pripovedne strukture vseh treh knjig je motiv popotovanja, ki poteka na treh ravneh: časa, kraja in spomina. Besedilo je mozaična povezava drobcov mikrozgodb s časovnimi intermediacijami. Ta filigranska struktura rekonstruira dejansko dogajanje: gre za pesnikova doživetja, zgodbe njegovih najbližjih, zgodovino njegove države in tudi Evrope v sobesedilu preteklosti in sodobnosti. Upošteva mnenje Nikolaja Berdjajeva, ki je verjel, da spomin ni le pasivna reprodukcija preteklosti, temveč nekakšna ustvarjalna »duhovna aktivnost, ki ni namenjena le razumevanju preteklosti, temveč tudi njeni preobrazbi« (Berdjajev 1990: 17), pesnik rekonstruira in verificira preteklost tako, da jo vklene v pesniške podobe. Predstavljeni niz dogodkov je povezan z delovanjem spomina: Novakov lirski subjekt potuje po blodnjakih dogodkov, o katerih je slišal ali katerim je bil priča, tako, da se iz »kupa črepinj« rodi »velika, nezaslišana Zgodba« (Novak 2015a: 54), podoba Časa. Pesnik razume ep širše od že uveljavljenih kanoničnih konceptov, med drugim tudi takih, ki jih je predlagal Mihail Bahtin: od treh značilnosti, ki jih je označil Bahtin (predmet podobe je nacionalna epska »absolutna« preteklost; vir ni osebna izkušnja ali prosta fikcija, temveč nacionalna legenda, ki poraja svobodno domišljijo; razdalja ločuje epski svet in sodobnost), nobena ni ohranjena v čisti obliki. Edino, kar pri Novaku ostane nespremenjeno, je »avtorjev odnos [...] osebe, ki govori o nedosegljivi preteklosti, o povelečevanju potomcev« (Bahtin 2000: 197–199).

Prvo knjigo odpre *Nagovor* – to je nekakšen uvod, v katerem pripovedovalec opredeli svojo epsko nalogo: enako kot pri Homerju subjektivno obliko uveljavljanja avtorjeve zavesti nadomesti »jaz« nepristranskega kronista: »biti kronist pomeni pozabiti na svoj mali jaz, // skloniti se pred Velikim Pluralom Zgodovine« (Novak 2015a: 51). Nato sledita poglavji *Zgodovinski atlas zapuščenih domovanj* in *Muzej nomadskih prevoznih sredstev*, v katerih avtor razkriva skriti pomen in simboliko zemeljskih predelov, javnih prostorov, ki so v različnih obdobjih vplivali na njegovo osebno in ustvarjalno rast.

Druga knjiga, *Čas očetov*, je neposredno povezana z zgodovino družine. Naslovi vseh poglavij in pesmi vključujejo besedo *čas*: *Čas pesnikov*, *Čas mater*, *Čas otrok*, *Čas dedov* itn. Ta del trilogije je neke vrste rekviem za mrtve in se začne s pesmijo *Čas Dantejev*, čas *Antejev*, v kateri se lirski subjekt v mislih pogovarja z dvema glavnima življenjskima mentorjema, in sicer z očetom, partizanom Antejem Novakom, in avtorjem knjige *Božanska komedija* Dantejem Alighierijem. Zgodbeno jedro druge knjige tvori tema druge svetovne vojne, ki združuje številne osebne zgodbe v eno družinsko in človeško tragedijo. Dogodki med letoma 1941 in 1945 so razdelili slovensko družbo in Novak pripoveduje o tem, kako je to potekalo v njegovi družini. Pripoveduje o tem, kako se je mladi belogardist Lojze zaljubil v lepoticco Anico,

bodočo pesnikovo mater, in jo, ker je bila sestra partizana, posvaril pred načrtovano aretacijo, in o tem, kako se je pesnikov stric Rudolf, poklicni vojak, leta 1941 znašel v Zagrebu in bil vpoklican v NDH, odposlan na vzhodno fronto ter bil potem skupaj s svojim polkom ujet v okolici Stalingrada in je izginil nekje v Sibiriji. 31. 10. 1941 je častnik mariborskega gestapa pesnikovi babici Leopoldini prinesel zelenkasto pločevinko s pepelom njenega sina Lea in jo izročil, rekoč: »Smo Nemci možje časti. Dal sem vam besedo, da vam vrnem // sina – in zdaj vam ga vračam!« (Novak 2015b: 452–453). Zadnja knjiga trilogije se ne razlikuje od prvih dveh le po obsegu, temveč tudi po izrazitem filozofskem diskurzu – gre za stereoskopsko dojetje preteklosti ob individualni izkušnji številnih likov, kar je po mnenju avtorja osnovni način poetizacije zgodovine. Ta proces je metaforiziran v plovbi na ladji: lirski subjekt se pogloblja v svoj in kolektivni spomin, da bi ovekovečil Čas in Podobe (»duše«) umrlih in s pesniško besedo ustvaril simbolni »velikanski epitaf // pravzaprav kenotaf« (Novak 2017: 419). Ko pride v *Podpalubje*, se potopi v »arhiv sveta« (prav tam: 126), obišče *Muzej tiktakajočih ur vseh diktatur, Muzej nesojenih monarhov*. Panoramo tega »izleta« odprejo junaki starodavnih mitov, zaprejo pa sodobni begunci: trojanska vojna se tu preliva v drugo svetovno vojno in nato v spopad na Balkanu. Eden od protagonistov tretje knjige je sama *Ars poetica* – svetovna pesniška tradicija (zvezek *Pesniške duše*), ki jo ponazarjajo imena tistih, ki so vplivali in še naprej vplivajo na avtorja. Poleg »mojstra« Danteja so to »učitelji« – Stéphane Mallarmé, Paul Verlaine, Arthur Rimbaud, France Prešeren, Czesław Miłosz, »starejši pesniški bratje« – Dane Zajc, Tomaž Šalamun, »vrstniki« – Jure Detela, Milan Jesih, Aleš Debeljak. Na koncu zvezka so štiri hvalnice, in sicer: hvalnica čečkanju, hvalnica jecljanju, hvalnica čakanju in hvalnica nerodnosti – duhovit, ironičen in tudi samoironičen recept zoper manjše večvrednosti in prepotentnosti za vse tiste, ki tako kot avtor trpijo za boleznijo rimanja. V dialog z umrli se nepresiljeno vpleta tudi glas same Poezije. Gre za temo ustvarjalnosti kot glavnega zatočišča pesnikove duše – Odiseje sodobnosti. Itaka je bila in ostaja Pasternakova »podoba sveta, izražena z besedo«, ustvarjanje le-te pa je vedno pogojeno z moralno izbiro. Prav o tem govori spev *Od/ločitve*:

Če si mislec,
 med črko in duhom izberi duha:
 če je duh resničen, bo tudi črka prava,
 [...]
 Med obupom in upanjem
 izberi upanje:
 težje ga boš nosil
 (Novak 2017: 981, 984)

Eden od načinov premagovanja krutosti življenja, kot to razume avtor epa, je nujnost delovanja, ukrepanja, zato ni naključje, da eden od zvezkov nosi naslov *Duša je glagol*. Na formalni ravni se to izraža v energijsko nabiti, »učinkoviti« ritmični organizaciji besedila: pesnik se zateče k širšemu spektru verzifikacije, uporablja različne verzne in metrične oblike, ki se razlikujejo po izvoru in pogostosti rabe. Klasični jambski

enajsterec doživlja v epu pomembne preobrazbe: namesto natančnih rim pogosto nastopajo asonance, ob tem pa so oblike soneta, sonetnega venca, madrigala, vilanele opazno prilagojene, verlibrizirane; avtor uporablja haiku, vizualne pesniške tehnike (poigravanje z velikostjo črk in fonti, grafično in geometrijsko razporeditvijo besed in besednih zvez na strani). V najbolj dramatičnih epizodah desno od glavne vrstice najdemo še dodatne vrstice, ki s svojim pomenom in zvokom poudarijo vsebino: to je glas avtorja, ki se odziva na upodobitev in izostri konflikt med epsko vsebino in lirično optiko.

Boris A. Novak v svojem *opus magnum* nedvomno sledi osnovnemu umetniškemu principu tradicionalnega epa, katerega cilj je poetizirati stvarnost v njenem herojskem (zgodovinski preobrati) in romantičnem (proza vsakdanjega življenja) izrazu. V celoti mu uspe ohraniti ravnotežje, značilno za epsko poezijo, ki si je vedno prizadevala za sintezo teh dveh načel, da bi ustvarila celovito sliko. Ep *Vrata nepovrata* je odraz številnih trendov, značilnih za razvoj verzifikacije 21. stoletja, vključno s težnjo k heteromorfizmu verza s kombinacijo različnih metrov in rim, silabotonike in prostega verza, prozaizaciji pesniškega jezika, spogledovanju z izkušnjami nacionalne avantgarde in njeno metodo vizualizacije ter grafične semantike besedila in načelom kalejdoskopičnosti kot orodja pesniške vizije.

Pot, ki sta si jo izbrala pesnika Milan Jesih in Boris A. Novak, temelji po eni strani na poznavanju klasične poezije in spoštovanju kanona ter vsakršnih »okovov« rime, ritma, aliteracije, po drugi strani pa na posodobitvi klasične »dantejevske« pripovedi. Njun ustvarjalni dialog s svetom in nacionalno pesniško tradicijo pomeni obogatitev pesniške zavesti in nadaljevanje »kulturno ustvarjalne poezije« (Mandelštam 1987: 41), ki ustreza pričakovanjem 21. stoletja.

Literatura

- БАХТИН, Михаил, 2000: *Эпос и роман (О методологии исследования романа): Эпос и роман*. Санкт-Петербург: Азбука. 194–232.
- BANDELJ, David, 2012: *Skrivnost subjekta*. Milan Jesih: *Zbrane zbirke*. Ljubljana: Študentska založba. 800–826.
- БЕРДЯЕВ, Николай, 1990: *Смысл истории*. Москва: Мысль.
- JESIH, Milan, 2012: *Zbrane zbirke*. Ljubljana: Študentska založba.
- КОС, Матевж, 2014: *Литература 1990-х годов. Поэзия: Словенская литература XX века*. Москва: Индрик. 271–282.
- МАНДЕЛЬШТАМ, Осип, 1987: *О поэзии: Слово и культура*. Москва: Советский писатель. 37–106.
- НОВАК, Борис А., 2009: *Портрет Милана Есиха, или Если бы Пьер Безухов писал сонеты...*: Милан Есих. *Стихи*. Перевела Жанна Владимировна Перковская. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev. 101–110.
- NOVAK, Boris A., 2011: *Salto immortale. Študije o prevajanju poezije*. Prva knjiga. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- NOVAK, Boris A., 2015a: *Vrata nepovrata: epos: Zemljevidi domotožja*. Novo mesto: Goga.
- NOVAK, Boris A., 2015b: *Vrata nepovrata: epos: Čas očetov*. Novo mesto: Goga.
- NOVAK, Boris A., 2017: *Vrata nepovrata: epos: Bivališča duš*. Novo mesto: Goga.
- NOVAK POPOV, Irena, 2003: *Sprehodi po slovenski poeziji*. Maribor: Litera.

- PATERNU, Boris, 1999: *Jesih v klasiki: Od ekspresionizma do postmoderne*. Ljubljana: Slovenska matica. 204–216.
- СТАРИКОВА, Надежда, 2018: *Литература в социокультурном пространстве независимой Словении*. Москва: Индрик.
- ТЫНЯНОВ, Юрий, 1977: *Поэтика. История литературы*. Кино. Москва: Наука.